

Criminal Responsibility for Crimes Caused by Remote Work Resulting from the Spread of the Corona Virus with an Emphasis on Urgency

Sayed Ahmad Mirkhalili^{1*}, Abbas Kalantari Khalilabad¹, Narges Ghafoori Banadkooki¹

1. College of Theology, University of Meybod, Yazd, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: The spread and spread of the Corona virus all over the world has caused many businesses and organizations to think of ways to manage the challenges caused by the Corona virus. In this regard, employees of organizations and departments have been advised to work remotely in order to prevent the spread of this virus and break the transmission chain. Due to the increase in forced remote work due to the spread of Corona, it is natural that crimes may occur due to remote work. Therefore, the purpose of this research is to clarify the criminal responsibility of the crimes caused by these conditions, while stating the examples and the rational and religious foundations of the necessity of remote work during the outbreak of the disease.

Methods: This article is descriptive and analytical. Materials and data are also qualitative and data collection was used in collecting materials and data.

Ethical Considerations: In this article, the originality of the text, honesty and trustworthiness are respected.

Results: The results of this research, which was carried out using a descriptive analytical method, showed that the emergency resulting from the spread of the corona disease, which forces remote work, may be considered as one of the factors in the removal of criminal responsibility. Of course, if it causes damage to a person, it must be compensated by the wrongdoer and civil responsibility is not negated. Of course, even if under certain conditions, the emergency is criminal liability, but it is not civil liability.

Conclusion: Emergency causes the removal of criminal responsibility for the crimes caused by remote work caused by the spread of the corona virus when there is a severe current or imminent danger, the victim did not cause the danger intentionally, the emergency action is proportionate to the risk, the emergency action is necessary to avoid the danger and is not obliged to face the danger due to duty or law.

Keywords: Criminal Responsibility; Remote Work; Corona; Emergency

Corresponding Author: Sayed Ahmad Mirkhalili; **Email:** dmirkhalili@gmail.com

Received: July 30, 2023; **Accepted:** October 10, 2023; **Published Online:** October 29, 2023

Please cite this article as:

Mirkhalili SA, Kalantari Khalilabad A, Ghafoori Banadkooki N. Criminal Responsibility for Crimes Caused by Remote Work Resulting from the Spread of the Corona Virus with an Emphasis on Urgency. *Medical Law Journal*. 2023; 17(58): e44.

مسئولیت جزایی جرائم ناشی از دورکاری حاصل از شیوع ویروس کرونا با تأکید بر اضطرار

سیداحمد میرخلیلی^{۱*}، عباس کلانتری خلیل‌آباد^۱، نرگس غفوری بنادکوکي^۱

۱. دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، یزد، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: شیوع و گسترش روزافزون ویروس کرونا در سراسر جهان باعث شده است تا بسیاری از کسب و کارها و سازمان‌ها، راهکاری برای مدیریت چالش‌های به وجود آمده در اثر کرونا بیابند. در این راستا به کارکنان سازمان‌ها و ادارات، به منظور جلوگیری از سرایت این ویروس و قطع زنجیره انتقال آن دورکاری توصیه شده است. به دنبال افزایش دورکاری اجباری حاصل از شیوع کرونا، ممکن است جرائم رخ دهد که ناشی از دورکاری باشد. بنابراین هدف این پژوهش بیان مصادیق و مبانی عقلی و شرعی لزوم دورکاری در زمان شیوع بیماری و روشن نمودن مسئولیت کیفری جرائم ناشی از این شرایط است.

روش: مقاله حاضر توصیفی - تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

ملاحظات اخلاقی: در این مقاله، اصالت متن، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

یافته‌ها: یافته‌ها بر این امر دلالت دارد که اضطرار حاصل از شیوع بیماری کرونا که باعث اجبار به دورکاری می‌شود، تحت شرایطی ممکن است یکی از عوامل رفع مسئولیت کیفری تلقی گردد. رفع مسئولیت کیفری به معنی رفع مسئولیت مدنی نیست، بدین معنی که حتی اگر تحت شرایطی، اضطرار موجب ایراد خسارت به شخصی گردد، باید توسط خاخی جبران گردد و مسئولیت مدنی نفی نمی‌شود.

نتیجه‌گیری: اضطرار زمانی موجب رفع مسئولیت کیفری جرائم ناشی از دورکاری حاصل از شیوع ویروس کرونا می‌شود که خطر شدید فعلی یا قریب‌الوقوع رخ دهد، مضطر خطر را از عمد ایجاد نکرده باشد، اقدام مضطر متناسب با خطر باشد، اقدام مضطر برای دفع خطر ضروری باشد و مضطر به موجب وظیفه یا قانون مکلف به مقابله با خطر نباشد.

واژگان کلیدی: مسئولیت جزایی؛ دورکاری؛ کرونا؛ اضطرار

نویسنده مسئول: سیداحمد میرخلیلی؛ پست الکترونیک: dmirkhalili@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۰۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۸؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۸/۰۷

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Mirkhalili SA, Kalantari Khalilabad A, Ghafoori Banadkooki N. Criminal Responsibility for Crimes Caused by Remote Work Resulting from the Spread of the Corona Virus with an Emphasis on Urgency. Medical Law Journal. 2023; 17(58): e44.

مقدمه

از اواخر سال ۲۰۱۹ بیماری کرونا از شهر ووهان چین شیوع پیدا کرد و به سرعت اکثر کشورهای جهان را درگیر خود نمود. با توجه به شیوع گسترده و روزافزون این بیماری، دورکاری بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت. ویروس کرونا در فرهنگ، اقتصاد، اخلاق، الهیات و روابط بین‌الملل تحول عظیمی ایجاد کرد، سبک زندگی مردم را به شدت تغییر داد و بر رفتار دینی و مذهبی مردم تأثیر گذاشت. قراردادهای خصوصی را تحت تأثیر قرار داده، به گونه‌ای که به طور مثال مواعد و سررسید انجام تعهدات برخلاف تراضی طرفین معامله تغییر کرد. همچنین بیش از همه بر حوزه حقوق عمومی و دستگاه‌های اداری و دولتی اثر گذاشت، حتی دموکرات‌ترین کشورها ناچار به وضع مقررات محدودکننده یا سلب‌کننده حقوق و آزادی‌ها، مانند محدودیت در آزادی تردد، اجتماعات، اشتغال و مناسک دینی و مذهبی شدند (۱). کرونا آثار اقتصادی و اجتماعی متعددی را به همراه داشت که همین آثار اجتماعی و اقتصادی باعث چالش‌های حقوقی متعددی نیزگشت. دورکاری، از جمله آثار اقتصادی و اجتماعی کرونا بود. این امر ناشی از پیشرفت فناوری اطلاعات است. در واقع فناوری اطلاعات و ارتباطات با تأثیر بر وجوه مختلف جامعه، بر کار و مشاغل نیز تأثیر عمده‌ای گذاشته است. دورکاری یا کار از راه دور نوعی ماهیت شبکه‌ای برای کار است که به وسیله آن کار از دفاتر مرکزی به خارج از آن، مانند خانه، ماشین، هواپیما و...، حتی سازمان‌ها یا کشورهای دیگر بدون توجه به محدودیت زمانی و مکانی منتقل می‌شود (۲). یکی از آثار حقوقی دورکاری به خاطر همه‌گیری ویروس کرونا، وقوع جرائم ناشی از این وضعیت است که تاکنون مورد بحث و بررسی قرار نگرفته است. سؤال اساسی مقاله بدین شکل قابل طرح است که مسئولیت جزایی جرائم ناشی از دورکاری حاصل از شیوع ویروس کرونا چگونه قابل بررسی است و امکان رفع مسئولیت از این جرائم تحت عنوان شرایط اضطرار وجود دارد؟ به منظور بررسی سؤال مورد اشاره ابتدا، کروناویروس، مسئولیت کیفری و اراده و عوامل رافع مسئولیت کیفری

بررسی شده، سپس برخی مصادیق جرائم ناشی از دورکاری در دوران کرونا مورد بحث قرار گرفته و در ادامه از مسئولیت جزایی جرائم ناشی از کرونا در پرتو اصل اضطرار بحث شده است.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

روش

مقاله حاضر توصیفی - تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

یافته‌ها

یافته‌ها بر این امر دلالت دارد که اضطرار حاصل از شیوع بیماری کرونا که باعث اجبار به دورکاری می‌شود، تحت شرایطی ممکن است یکی از عوامل رفع مسئولیت کیفری تلقی گردد. رفع مسئولیت کیفری به معنی رفع مسئولیت مدنی نیست، بدین معنی که حتی اگر تحت شرایطی، اضطرار موجب ایراد خسارت به شخصی گردد، باید توسط خاکی جبران گردد و مسئولیت مدنی نفی نمی‌شود.

بحث

۱. **کروناویروس:** در مورد تاریخچه این بیماری لازم به ذکر است که «ابتدا در ۳۱ دسامبر ۲۰۱۹ کشور چین مواردی از ذات‌الریه با علت ناشناخته را در شهر ووهان از ایالت هوبی گزارش کرد. چند روز بعد مشخص شد که مواجهه اولیه در این همه‌گیری از بازار فروش حیوانات دریایی این شهر آغاز شده است. در هفتم ژانویه سال ۲۰۲۰ پژوهشگران چینی موفق شدند ویروس جدیدی از خانواده کروناویروس‌ها که عامل ایجاد بیماری بود را پیدا کنند. با توجه به اینکه این ویروس از نظر ژنتیکی مرتبط با ویروس ایجادکننده اپیدمی سارس در

دولت در این زمینه، دورکاری کارمندان و کاهش ساعت کاری آنان بوده است. این امر باعث افزایش دورکاری بیش از پیش شده و به دنبال آن ممکن است جرائمی ناشی از این شرایط رخ دهد. در ادامه ابتدا مسئولیت کیفری و عوامل مخل آن بررسی خواهد شد، سپس به اثبات این نکته می‌پردازیم که آیا شیوع ویروس کرونا هم می‌تواند یکی از عوامل از بین بردن مسئولیت کیفری جرائمی باشد که متأثر از آن است یا خیر؟ در انتها مصادیق و مبانی فقهی و عقلی دورکاری اجباری حاصل از شیوع ویروس کرونا بیان می‌گردد.

۲. مسئولیت کیفری و نقش اراده: مقتضای اصل اول مسئولیت کیفری این است که اگر فرد در عملی که انجام داده است، علم و قصد داشته باشد، در صورتی که عملش موجب ایجاد صدمه مالی، جانی یا معنوی گردد ضامن خواهد بود. قانونگذار در ماده ۱۴۴ قانون مجازات اسلامی مقرر کرده است: «در ارتکاب به جرم عمدی علاوه بر علم و آگاهی مرتکب به موضوع جرم باید هدف و نیت او از انجام رفتار مجرمانه محرز شود.» در تحلیل ماده ۱۴۴ باید گفت که در حقوق جزا قصد مجرمانه را به میل و خواستن قطعی به انجام یا ترک عملی می‌دانند که قانون آن را نهی کرده است و در موارد مختلفی از قانون مجازات قصد مجرمانه شمول پیدا می‌کند به عمد، اراده، سوءنیت، سوءقصد و لذا سوءنیت در جرائم غیر عمدی قابل تصور نمی‌باشد. سوءنیت یا قصد مجرمانه که در معنی عام آن عمد در ارتکاب جرم می‌باشد، دارای درجاتی است که عبارتند از: ۱- سوءنیت عام: عبارت است از اراده آگاه عامل در ارتکاب جرم است؛ ۲- سوءنیت خاص: عبارت است از اراده آگاه نسبت به مال موضوع جرم یا شخص متضرر از جرم است. مطابق ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی: «در جرائم غیر عمدی مسئولیت کیفری منوط بر مشخص شدن تقصیر مرتکب است. در جرائم شبه‌عمد و یا خطای محض در جرائم غیر عمد موضوع دیه و قصاص طبق مقررات کتاب قانون اعمال می‌شود»، البته منظور از تقصیر بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی می‌باشد. از مصادیق بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی می‌توان به عدم مهارت، مسامحه، غفلت و عدم رعایت نظامات می‌باشد.

سال ۲۰۰۳ بود، نام آن کروناویروس شماره ۲ سندرم حاد تنفسی شدید و بیماری ناشی از آن کووید-۱۹ نام گرفت» (۳).

کروناویروس بیماری‌ای عفونی است که بر اثر کروناویروس سندرم حاد تنفسی ایجاد می‌شود. علائم معمول آن تب، سرفه، تنگی نفس و گلودرد است. درد عضلانی، تولید خلط، ناچشایی و سرخی چشم، از جمله نشانه‌های دیگر آن است. با اینکه اکثریت موارد این بیماری باعث علائم خفیف می‌شود، در برخی موارد به سینه‌پهلوی و نارسایی چند اندامی پیشرفت می‌کند (۲). متأسفانه سرعت انتشار این بیماری بسیار بالا است، به گونه‌ای که نظام‌های بهداشتی و درمانی در سراسر دنیا از ضعیف‌ترین تا پیشرفته‌ترین سیستم‌های مراقبتی به چالش کشیده و با بروز موارد بسیار بالای مرگ و میر در جهان نگرانی‌های زیادی را ایجاد کرده است.

حدود یک‌پنجم بیماران یافته‌هایی مبنی بر شدیدبودن بیماری دارند که شامل هر کدام از موارد زیر است: تنگی نفس، افزایش تعداد تنفس، هیپوکسمی (کاهش درجه اشباع اکسیژن در خون به میزان کمتر از ۹۳ درصد)، بیشتر از ۵۰ درصد درگیری ریه در تصویربرداری. در حدود یک‌چهارم از بیمارانی که علائم شدید بیماری را دارند، یافته‌های بالینی، بیانگر بحرانی‌بودن بیماری است (نارسایی تنفسی، شوک یا اختلال عملکرد چند ارگان یا دستگاه بدن). مبتلایانی که سیستم ایمنی قوی داشته باشند، به طور معمول بعد از چند روز بهبود می‌یابند، اما در صورت انتقال عفونت این ویروس به دستگاه تنفسی تحتانی افراد مسن، افراد مبتلا به بیماری قلب، فشار خون یا افراد دارای سیستم ایمنی ضعیف، به یک بیماری خطرناک تبدیل می‌شود، هرچند بیماری شدید در افراد مسن بیشتر متداول است، ولی در هر سنی می‌تواند رخ دهد (۳).

با توجه به این مطالب صعب‌العلاج و کشنده‌بودن این بیماری مشهود است. بنابراین دولت موظف است که تدابیر لازم را جهت ممانعت از شیوع گسترده آن اتخاذ نماید و افراد جامعه نیز باید از دستورات بهداشتی و قانونی که از سوی دولت و ستاد مقابله با کرونا صادر می‌گردد، تبعیت کنند. یکی از تدابیر

بیماری همه‌گیری، مانند کرونا مجبور به دورکاری شده و به دنبال آن به فرد یا افرادی آسیب وارد شده، از نظر فقه و قانون و عقل مورد تأیید است. برای اثبات آن به برخی از این اصول اشاره می‌گردد:

۱-۳. **قاعده «اضطرار»:** این قاعده مستفاد، از جمله «الضرورات تبیح المحظورات» است و بر این امر دلالت دارد که از آنچه خداوند بر انسان حرام کرده، برای کسی که مضطر به ارتکاب آن است، حلال است. مستندات قاعده اضطرار، آیات ۱۱۹ سوره انعام «وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» و ۱۷۳ سوره بقره «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَالْحُمَّ الْخَنِزِيرَ وَمَا أَهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ»، روایات، اجماع و عقل است (۵). «از عمده مسائلی که در باب مسئولیت کیفری همواره مورد تأکید بوده این است که هرکس به حکم ضرورت عمداً مرتکب عمل مجرمانه‌ای شود، قابل مجازات و سرزنش نیست. این حالت معمولاً بر اثر خطری شدید ایجاد می‌شود که برای جان یا حق فرد پیش می‌آید و تنها از طریق ارتکاب جرم قابل احتراز است» (۶). در مورد بحث ما نیز زمانی که در اثر شیوع بیماری همه‌گیری مانند کرونا که باعث بیماری صعب‌العلاج یا فوت است، شخصی مبادرت به دورکاری کند و در اثر آن مرتکب جرمی شود، به خاطر اضطراری که وجود داشته، مسئولیت کیفری ندارد.

۲-۳. **قاعده «لاضرر»:** این قاعده برگرفته از متن حدیث نبوی «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ» است که بر نفی ضرر و زیان‌زدن به خود و دیگران در دین اسلام و حرمت آن دلالت دارد (۷). قاعده مذکور اختصاص به ابواب معینی از فقه ندارد و فرمولی کلی است که منشأ استنباط در موارد مختلف قرار می‌گیرد. اهمیت این قاعده به اندازه‌ای است که برخی از آن با عنوان رمز هماهنگی اسلام با پیشرفت‌ها و توسعه فرهنگ یاد کرده‌اند (۸).

برخی از آیات قرآن، دلیل عقلی و سیره عقلا و روایات زیادی در منابع روایی شیعه و اهل سنت بر این قاعده دلالت دارند. در اصطلاح فقهی در مقابل نفع و به معنای واردشدن نقصان

شرایط مسئولیت کیفری نیز برای برقراری عدالت میان طرفین دعوا برقراری شود که چنانچه شخص تخطی‌کننده از قانون دارای شرایطی باشد مانع از مسئولیت کیفری خواهد شد و عدالت در این مورد برقرار خواهد شد. پس در حالت کلی مسئولیت کیفری نوعی مسئولیت شخصی است که زمانی می‌توان به شخص دیگر این مسئولیت را نسبت داد که طبق قانون مسئول اعمال مجرمانه شخص باشد و یا نتیجه اعمال مجرمانه شخص دیگر مقصر باشد، پس مسئولیت کیفری متوجه افراد حقیقی است و تنها در شرایطی متوجه افراد حقوقی خواهد شد که نماینده قانونی شخص باشد و در انجام عمل مجرمانه و در راستای اهداف او و به اسم او انجام دهد. بدیهی است که مسئولیت کیفری چنانچه متوجه شخص حقوقی شود این مسئولیت از شخص حقیقی ساقط نخواهد شد. بنابراین در صورت اجتماع شرایط مندرج در مواد فوق، مرتکب مشمول مسئولیت کیفری می‌گردد. همچنین تحقق مسئولیت کیفری منوط به وجود شرایطی، از جمله اهلیت جزایی مرتکب جرم است. اهلیت جزایی شامل عقل، بلوغ، قصد و اختیار است (۴).

بر اساس قانون برخی از جرائم و تصمیم‌گیری درباره مجازات‌های آنان منوط به نتیجه عمل است. همچنین بایستی نیت و قصد نتیجه برای قانون محرز باشد، البته اگر موانع شرایط وجود داشته باشد و در صورت بودن معاون یا شریک جرم خود شخص از مجازات بری می‌شود و معاون یا شریک جرم او مجازات خواهد شد. در حالتی دیگر از موانع شرایط مسئولیت کیفری می‌توان به این مهم اشاره کرد که گاهی بعضی از اعمال طبق قانون جرم شناخته می‌شود، اما مامور یا شخصی خاص بنا بر دستور مقام عالی این اعمال را انجام وی دهد که در این صورت نیز مسئولیتی متوجه فرد نمی‌باشد، البته بایستی فرد دستوردهنده صلاحیت کافی را داشته باشد. همچنین دستور صادرشده در منافع قانون باشد، پس در چنین حالتی مسئولیت کیفری متوجه فرد نخواهد بود.

۴. **مبانی عدم مسئولیت کیفری:** ضامن‌نبودن شخص و در واقع فاقد عنوان کیفری‌بودن عمل فردی که در اثر شیوع

طبق مفاد قاعده نفی عسر و حرج، حکمی که موجب سختی و در تنگناتراردادن انسان می‌شود مرتفع است. بنابراین در زمان شیوع ویروس همه‌گیر که عدم تجمع برای جلوگیری از گسترش و ابتلای به آن حرف اول را می‌زند، الزام‌نمودن شخص به حضور در محل کار یک نوع عسر و حرج محسوب می‌شود و در صورتی که به خاطر دورکاری وی جرمی اتفاق بیفتد، ضمانتی در پی نخواهد داشت. تکلیف بمالایطاق نیز با همین مضمون است؛ تکلیف بمالایطاق، تکلیفی است که تحمل آن از حدود قدرت و توانایی مکلف خارج باشد، به بیان دیگر، انجام آن برای مکلف یا بسیار رنج آور و دشوار و یا محال عقلی و عادی است.

۳-۵. اصل عقلانی دفع ضرر محتمل: مضمون این قاعده این است که اگر انسان در کاری احتمال وقوع ضرر را بدهد، به حکم عقل باید به صورتی عمل نمود تا این ضرر برطرف شده و دامن‌گیر فرد نشود. آنچه در این قاعده اهمیت دارد، نوع ضرر محتمل است. به بیان دیگر در اعمال این قاعده میزان اهمیت و قابل‌اعتنابودن ضرر برای عقلا مهم است. هر اندازه گستره شمول این ضرر بیشتر و موارد خطیرتری را دربر گیرد، لازم است بیشتر مورد توجه قرار گیرد. این قاعده در مورد وجوب دفاع از جان و مال در هنگامی که ضرری احتمالی آن‌ها را تهدید می‌کند، مورد تأکید است (۱۱). در جهان امروز در پی به وجود آمدن ویروس کرونا و سرعت انتقال بالای آن، حفظ جان انسان‌ها اصلی‌ترین دغدغه هر دولت و حکومتی به شمار می‌رود. بنابراین لزوم فاصله‌گذاری اجتماعی به منظور کنترل این بیماری، موجب ایجاد گسترده دورکاری گردیده است و به طبع اگر جرمی ناخواسته به موجب دورکاری اتفاق بیفتد، نباید مسئولیت کیفری برای فرد ایجاد کند.

۳-۶. بنای عقلا: مبنای دیگری که می‌توان آن را به عنوان یک مبنای عقلی برای حکم عدم مسئولیت کیفری جرم حاصل از دورکاری اجباری در دوران کرونا به شمار آورد، بنای عقلا است. بنای عقلا به معنای استمرار عادت همه مردم جهان از هر مذهب و دین و گروهی و تبنای عملی آنان بر فعل یا ترک چیزی است (۱۲). به بیانی دیگر، رویه و روش عملی

در مال، جان و آبرو است. فقها برای معنای این قاعده چهار احتمال داده‌اند که یکی از آن‌ها نهی از ایجاد هرگونه ضرر به خویش و دیگری و حرمت آن است (۹). بنابراین می‌توان بر اساس مفاد این قاعده حکم نمود که در زمان شیوع بیماری همه‌گیری مانند کرونا که جان انسان در خطر است، دورکاری و پرهیز از حضور در اجتماع واجب است و در صورتی که در اثر آن ضرری به دیگران وارد شود، فاقد عنوان کیفری است.

۳-۳. تقدیم اهم بر مهم: «قاعده اهم و مهم یا قانون اهمیت، به معنای تقدم حکم مهم‌تر در جایی است که بین دو حکم (مهم و مهم‌تر) تراحم وجود دارد. بنابراین هرگاه بین دو واجب تراحم باشد، در مقام رفع تراحم، در صورتی که یکی اهمیت بیشتری داشته باشد، مقدم می‌گردد. این قاعده در فرض تراحم و تعارض در حقوق به کار می‌رود» (۶) و «مستندات آن کتاب، سنت، اجماع و عقل است» (۱۰).

در مورد بحث ما دو واجب حفظ جان خود و ادای حقوق دیگران تراحم پیدا می‌کند. به طور حتم حفظ جان اهمیت بیشتری دارد و در نتیجه بر دیگری مقدم می‌شود، کما اینکه فرد مجبور است برای حفظ جان خود از ابتلا به بیماری همه‌گیر از حضور در اجتماع پرهیزد و به دورکاری مبادرت نماید و ممکن است به طبع آن، ناخواسته مرتکب جرمی شود که به دلیل شرایط اضطراری که بیماری ایجاد کرده است، رفع مسئولیت کیفری می‌شود.

۳-۴. قاعده «نفی عسر و حرج»: حرج در لغت به معنی ضیق، تنگی، تنگنا، گناه و حرام است. در قرآن و روایات نیز واژه حرج به معنای ضیق، تنگی، سختی و گناه به کار رفته است، چنانکه خداوند در آیه ۶ سوره مائده می‌فرماید: «خداوند نمی‌خواهد شما را در تنگنا و سختی قرار دهد، لکن می‌خواهد شما را مطهر کند»؛ مبانی فقهی این قاعده نیز کتاب، سنت، اجماع و عقل است. در اینکه مفاد قاعده مذکور چیست؟ شیخ انصاری معتقد است، مفاد قاعده نفی عسر و حرج نیز مانند قاعده لاضرر، نفی حکم حرجی در دین است؛ به این نحو که در اسلام هیچ حکم حرجی که موجب مضیقه و در تنگناافتادن مکلفان باشد، تشریح نشده است» (۶).

این قبیل مسائل، اما سؤالی که مطرح می‌شود، این است که آیا این امور می‌تواند کلاهبرداری محسوب شود؟

در تعریف کلاهبرداری، ماده ۱ قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس و ارتشاء و کلاهبرداری چنین آورده است: «هر کس از راه حیله و تقلب مردم را به وجود شرکت‌ها یا تجارتخانه‌ها یا کارخانه‌ها یا مؤسسات موهوم یا به داشتن اموال و اختیارات واهی فریب دهد یا به امور غیر واقع امیدوار نماید یا از حوادث یا پیش‌آمدهای غیر واقع بترساند و یا اسم و یا عنوان مجعول اختیار کند و به یکی از وسایل مذکور و یا وسایل تقلبی دیگر وجوه و یا اموال یا اسناد یا حوالجات یا قبوض یا مفاصل حساب و امثال آن‌ها تحصیل کرده و از این راه مال دیگری را ببرد، کلاهبردار محسوب و علاوه بر رد مال به صاحبش به حبس از یک تا ۷ سال و پرداخت جزای نقدی معادل مالی که اخذ کرده است، محکوم می‌شود» (۴).

بنابراین در مورد موضوع مذکور در صورتی که مرکز فروشی با سوءنیت از وسایل یا عملیات متقلبانه استفاده کرده باشد، کلاهبردار محسوب می‌شود، در غیر این صورت فقط ملزم به جبران خسارت است و فاقد عنوان کیفری است. همان‌گونه که اغلب مواردی که رخ می‌دهد از این قبیل است و فروشنده قصد کلاهبرداری ندارد، کما اینکه شرایط کنونی ایجاب می‌کند که فروشندگان به نحو اینترنتی یا تلفنی و امثال آن خدمت‌رسانی کنند تا مابحتاج ضروری زندگی به دست مردم برسد.

مورد دیگری که قابل تصور است، این است که در زمان شیوع بیماری ممکن است به دلیل کمبود نیرو یا تعطیلی مراکز پست، کالای سفارش داده شده، دیرتر از موعد به دست شخص برسد و باعث خسارت گردد. در این‌گونه موارد به دلیل اضطراری که بیماری ایجاد کرده است فرد مقابل مسئولیتی ندارد.

۴-۲. خارج کردن مدارک محرمانه از محل کار جهت انجام دورکاری: مورد دیگر زمانی است که کارمندی به موجب شیوع کرونا به دستور قانون به دورکاری می‌رود. کار او به گونه‌ای است که با مدارک محرمانه و سری سروکار دارد که

خردمندان در انجام یا ترک کاری بدون دخالت عوامل زمانی، مکانی، نژادی، دینی و گروهی است (۱۳). همچنین به معنای میل و گرایش عام در نزد عقلا (متدینین و غیر آن) به سوی سلوک و رفتاری معین، بدون آنکه نقشی برای شرع در تکوین آن میل باشد (۱۴). از این قاعده با عناوین دیگری، مانند عمل عقلا، سیره عقلا و ارتکاذ عقلا یاد شده است. از نظر عالمان دینی تا زمانی که شارع، بنای عقل را در موضوعی مشخص رد نکرده باشد، این بنا حجیت داشته و ملاک عمل قرار می‌گیرد (۱۵). بر اساس این قاعده باید گفت که همه عقلائی عالم در زمان شیوع بیماری واگیردار و خطرناک، پرهیز از حضور در اجتماع را جهت حفظ جان اشخاص ضروری می‌دانند. از سویی دیگر برطرف کردن نیازهای ضروری و مایحتاج زندگی لازم و ضروری است. بنابراین در صورت اتفاق افتادن جرمی در اثر دورکاری در زمانی که بیماری واگیرداری شیوع گسترده دارد، می‌تواند فاقد عنوان کیفری باشد. آنان همه بر این مسأله اتفاق دارند که اگر حفظ امنیت جانی جامعه در چنین شرایطی منوط به فاصله‌گذاری اجتماعی باشد، می‌بایست چنین کاری انجام شود. این کار عقلا مبنای حجیت حکم عدم ضمان کیفری فردی است که در زمان شیوع بیماری واگیرداری به دورکاری می‌پردازد و به خاطر دورکاری اجباری، جرمی مرتکب شده است.

۴. مصادیق مسئولیت کیفری حاصل از دورکاری: جهت روشن‌شدن مطلب، چند مورد از مصادیق دورکاری که به منظور محافظت در برابر ویروس کرونا اتفاق افتاده و به دنبال آن به انسانی خسارت و صدمه وارد شده است، ارائه می‌گردد.

۴-۱. فروش اینترنتی یا تلفنی فروشگاه‌ها و مراکز خرید و به عبارتی فروشگاه آنلاین: با شیوع ویروس کرونا بسیاری از مردم برای در امان ماندن از بیماری، به خرید از راه دور روی آوردند. به طبع ممکن است کالایی که به دست مشتری می‌رسد، با آنچه که وی سفارش داده است، یکی نباشد، توضیحات روی کالا با خود آن مطابقت نداشته، کالا در مسیر انتقال به دست مشتری آسیب ببیند یا کالا معیوب باشد و از

که مضطر است، مانند انسان مکره، دارای قصد و اراده است و عامل ایجاد حالت فشار باعث فقدان آزادی و اختیار نمی‌گردد، اما در اثر اضطرار، از انجام جرم ناگزیر بوده و رضایت کامل و طیب خاطر به انجام جرم نداشته است. به همین جهت اختیار و اراده وی در انجام فعل ضعیف شده و به انسانی ملحق می‌شود که فاقد شرط اختیار است (۲۱).

ممکن است وجود شرایطی باعث ایجاد اختلال در عناصر تشکیل‌دهنده اهلیت جزایی گردد. اضطرار، اجبار و اکراه از جمله عواملی است که می‌تواند عنصر اختیار را مختل کند، به گونه‌ای که از این سه عامل با عنوان عوامل محل اختیار یاد می‌شود. از میان این عوامل اضطرار مرتبط با بحث ماست که در ادامه مورد کنکاش واقع خواهد شد. سؤالی که مطرح می‌شود، این است که آیا در شرایط کنونی بیماری کرونا می‌تواند باعث ایجاد اضطرار در فرد گردد، به طوری که به کار از راه دور مجبور شود و مسئولیت کیفری که به خاطر دورکاری ایجاد شده، به دلیل وجود اضطراری که بیماری کرونا ایجاد کرده است او را از مجازات معاف نماید؟ برای روشن شدن این مطلب ابتدا لازم است که شرحی مختصر راجع به اضطرار و شرایط آنکه رافع مسئولیت کیفری است، بیان شود.

در قانون از اضطرار به عنوان یکی از موانع مسئولیت کیفری یاد شده است. ماده ۱۵۲ ق.م.ا. شرایط اضطرار را این‌گونه بیان می‌کند: «هر کس هنگام بروز خطر شدید فعلی یا قریب‌الوقوع از قبیل آتش‌سوزی، سیل، طوفان، زلزله یا بیماری به منظور حفظ نفس یا مال خود یا دیگری مرتکب رفتاری شود که طبق قانون جرم محسوب می‌شود قابل مجازات نیست مشروط بر اینکه خطر را عمداً ایجاد نکند و رفتار ارتكابی با خطر موجود متناسب و برای دفع آن ضرورت داشته باشد» (۴). افراد ممکن است در وقایع روزمره خود با شرایطی رو به رو شوند که به ناچار به مال یا جان کسی آسیبی برسانند و مورد حمایت قانون قرار گیرند. بدین معنا که شخص برای اینکه از آسیب بزرگی جلوگیری کند در حالت اضطرار مرتکب جرمی شود که قانونگذار آن را جرم‌انگاری کرده و برای آن مجازات پیش‌بینی کرده است، ولی به موجب قانون به خاطر اضطرار

خارج کردن آن‌ها از محل کار به موجب قانون جرم است، اما وی با اجازه رییس، مدارک را با خود به خانه می‌برد تا در منزل کارش را انجام دهد. به حسب اتفاق کیفی که مدارک در آن قرار داشته است، دزدیده می‌شود. در این حالت نمی‌توان او را به خاطر خارج کردن غیر قانونی مدارک محرمانه از محل کار و از بین رفتن آن‌ها تحت پیگرد قانونی قرار داد، زیرا شرایط خاص شیوع کرونا و لزوم دورکاری به منظور جلوگیری از شیوع گسترده این بیماری، او را مجبور به این کار کرده و او با اجازه رییس اداره مدارک را به بیرون برده است.

۵. اضطرار به عنوان عنصر رافع مسئولیت کیفری و تطبیق آن در شرایط کرونا: در این قسمت به بررسی اضطرار به عنوان عنصر رافع مسئولیت کیفری و تطبیق آن در شرایط کرونا پرداخته می‌شود.

۵-۱. اضطرار به عنوان عنصر رافع مسئولیت کیفری: «اضطرار مصدر باب افتعال و از ماده «ضرر» به فتح یا ضم اول است. با فتح اول به معنای زیان‌دیدگی و با ضم اول به معنی فقر و تنگدستی، سختی و سوءحال است، اعم از اینکه منشأ آن باطنی باشد یا ظاهری» (۱۶). «اضطرار در لغت به معنی احتیاج و اجبار است و در واقع حمل غیر بر ضرر است. تحمیل‌کننده شاید امری خارجی باشد و شاید حالت و امری در خود شخص باشد، مثل گرسنگی، مرض و...» (۱۷).

در اصطلاح فقهی و حقوقی از اضطرار تعریف دقیقی ارائه نشده و بیشتر به ذکر مصادیق و موارد اضطرار بسنده شده است، مانند محقق حلی که در این‌باره می‌فرماید: «مضطر کسی است که از تلف جان خویش بترسد» (۱۸). نمونه دیگر کلام محقق اردبیلی است که می‌فرماید: «اضطرار آن است که صبر بر آن ممکن نباشد، مانند گرسنگی» (۱۹). در میان حقوقدانان گلدوزیان این‌گونه بیان می‌کند: «اضطرار از عوامل رافع مسئولیت کیفری، موقعیت شخصی است که با فقدان هرگونه تعرض بیرونی، برای حفظ حقوق یا اموال در معرض خطر خود یا دیگری ناگزیر از ارتکاب جرم می‌گردد» (۲۰). بنابراین به طور کلی می‌توان گفت که اضطرار حالتی درونی است که شخص را به انجام جرم مضطر می‌کند. در این حالت شخصی

معاف از مجازات خواهد بود. لازم است در ابتدا روشن گردد که منظور از اضطرار چیست.

برای اینکه اضطرار تحقق پیدا کند و بتواند مانع مسئولیت کیفری گردد، باید دارای شرایطی باشد که در ذیل بیان می‌گردد.

۱- بروز خطر شدید: «نخستین شرط تحقق اضطرار آن است که خطر باید شدید باشد. قانونگذار مواردی از قبیل آتش‌سوزی، سیل، طوفان، زلزله یا بیماری را نام برده است، لکن این موارد حصری نبوده و تمثیلی است و موارد دیگری همچون آتشفشان، بمباران‌های هوایی، سقوط هواپیما و گرسنگی را نیز شامل می‌شود، البته تفاوتی نمی‌کند که منشأ خطر، بیرونی و خارجی بوده یا درونی و داخلی باشد. در واقع آنچه مهم است، به خطراتدان حقی از حقوق انسان است که فقط با ارتکاب جرم محفوظ می‌ماند» (۵).

۲- «خطر، فعلیت داشته یا قریب‌الوقوع باشد، بنابراین خطر تهدیدکننده به هنگام عمل اضطراری باید مسلم و موجود باشد. از این رو بیم از وجود خطری در آینده که هنوز قرینه‌ای بر وقوع آن در دست نیست، ارتکاب جرم را مباح نمی‌کند. به این ترتیب، اگر حالت اضطرار رفع شود یا حدوث آن احتمالی باشد و هنوز وضعیت اضطرارآمیز پیش نیامده باشد، شخص نمی‌تواند به عمل مجرمانه به دلیل اضطرار دست بزند» (۱۷).

۳- «ضرورت ارتکاب جرم: یعنی حالت ضرورت یا اضطرار زمانی مفهوم خواهد داشت که جهت رفع خطر به جز ارتکاب جرم، به کارگیری طرق دیگر ممکن یا مؤثر نباشد. به عبارت دیگر، تنها راه و یگانه طریق دفع خطر در حالت اضطرار باید ارتکاب جرم باشد. بنابراین اگر دفع خطر به طریق دیگری غیر از ارتکاب جرم ممکن باشد، دافع خطر نمی‌تواند از معافیت مربوط به اضطرار استفاده نماید. احراز این امر که آیا ارتکاب جرم تنها وسیله دفع خطر بوده است یا خیر نیز با قاضی ماهوی می‌باشد که با توجه به موقعیت خاص زمانی و مکانی وقوع خطر و شاخص قراردادن یک انسان متوسط و در نظرگرفتن وضعیت جسمی و روحی مرتکب، آن را تعیین می‌کند» (۱۰).

۴- «عدم تعمد در ایجاد خطر: منطقی و عدالت ایجاب می‌کند کسی که خطری را عمداً ایجاد کرده و سپس برای مقابله با آن به ناچار مرتکب جرم شده است، مسئول عمل خود به حساب آید. در واقع چنانچه شخص مرتکب جرم، خطر را عمداً به وجود آورده باشد، به علت داشتن سوءنیت نمی‌تواند از حالت اضطرار استفاده کند. بنابراین کسی که عمداً جایی را آتش زده و سپس برای خاموش کردن آتش، وسیله اطفای حریق متعلق به دیگری را سرقت می‌کند، نمی‌تواند به اضطرار استناد کند، اما اگر خطر سهوی و در نتیجه بی‌احتیاطی یا غفلت فاعل ایجاد شده باشد، تقصیر جزایی ظاهراً متوجه او نیست و می‌تواند معاف از مجازات گردد» (۶).

۵- تناسب جرم ارتكابی با اجبار: «در سنجش قابلیت قبول رفتار مجبور در ارتکاب جرم، باید توجه داشت که جرم با اجبار وارد شده بر مرتکب تناسب داشته باشد و این تناسب در نوع و میزان جرم رعایت شود. بنابراین اگر فرد مجبور، جرمی مرتکب شود که اگرچه در حالت اجبار واقع شده، ولی ارتباطی با اجبار وی و در جهت خروج از اجبار نداشته باشد، مجرم محسوب می‌گردد» (۲۲).

۶- استمرار تهدید: «اجبار ناشی از تهدید باید در تمام مدت ارتکاب جرم ادامه داشته باشد. بنابراین اگر در ابتدای تهدید، اجبار غیر قابل تحمل باشد و فرد مجبور مرتکب جرمی گردد، رفتار وی تا زمانی قابل قبول است که تهدید دوام داشته و شدتش ثابت باشد، ولی اگر تهدید قابل تحمل یا زائل گردد، استناد به اجبار جهت منع مسئولیت کیفری قابل قبول نخواهد بود» (۲۳).

از میان کلام فقها نیز مطالبی را می‌توان یافت که به برخی از شروط بالا اشاره دارد. «از جمله قواعد فقهی مربوط به مبحث اضطرار در حقوق جزای اسلام قاعده «الضَّروراتُ مَقْدَرُهُ بِقَدَرِها» می‌باشد، یعنی در موارد ناچاری و ضرورت باید به اندازه رفع نیاز از آنچه که ممنوع است، عمل شود، پس بیش از مقدار ضرورت جایز نیست. همچنین قاعده «المُضْطَرُّ إِلَى ارْتِکَابِ أَحَدِ المَحْظُورِینِ یَرْتِکِبُ أَقْلَهُما باساً» نیز از جمله قواعد فقهی مربوط به اضطرار است که بر اساس آن، کسی که مضطر به ارتکاب یکی از محظورین است، باید آن را که محظورش کمتر

است، مرتکب شود. این دو قاعده به همان تناسب خطر موجود با جرم ارتكابی اشاره دارد» (۱۰).

همچنین باید توجه داشت که غالب اساتید حقوق جزا، اضطراب یا ضرورت را جزء «علل موجهه جرم» (اسباب اِباحه) قلمداد کرده و در کنار «دفاع مشروع»، «رضایت مجنی‌علیه»، «حکم یا اجازه قانون»، «اجرای قانون مهم»، «حوادث ناشی از عملیات پزشکی»، «حوادث ناشی از عملیات ورزشی» و «امر قانونی امر قانونی» قرار داده‌اند.

۲-۵. مضطرب‌بودن به خاطر ترس از ابتلا به کرونا: بر اساس توضیحاتی که تاکنون ارائه شد، به این نتیجه می‌رسیم که مطابق با کلام فقها و قانون، بیماری، در صورت ایجاد بیماری شدید و تهدیدکننده جان انسان می‌تواند به عنوان یکی از عوامل اضطراب که در ماده ۱۵۲ ق.م.ا بیان گردیده است، عامل رافع مسئولیت کیفری باشد. همان‌گونه که این نکته از کلام امام خمینی (ره) برداشت می‌شود. ایشان در تحریرالوسیله در مورد محرمانی که خوردن آن‌ها حرام است، می‌فرماید: «تمام محرمان مذکور مباح می‌شوند، در حال اضطراب به آن‌ها، یا چون حفظ جان و سد رمقش برخوردار آن توقف دارد یا با ترک آن، بیماری سختی پیدا می‌شود که عادتاً تحمل نمی‌شود یا ترک آن منجر می‌شود به ضعف مغرطی که به مرضی که عادتاً تحمل نمی‌شود، کشیده شود یا منتهی به تلف او گردد یا به جاماندن از رفقا با آشکارشدن نشانه هلاکت او منجر می‌گردد و از آن جمله است: آنچه که ترک آن به گرسنگی و تشنگی غیر قابل تحمل عادتاً منتهی گردد و از آن جمله است: در صورتی که به ترک آن، بر نفس محترم دیگری ترس باشد، مانند زن حامله‌ای که برای جنین و زن شیردهی که برای طفلش ترس باشد، بلکه از آن جمله است: مرضی که عادتاً تحمل نمی‌شود، طول بکشد یا معالجه آن به ترک خوردن آن‌ها سخت شود» (۲۴)، اگرچه این کلام امام (ره) ممنوعیت خوردن محرمان را در مواردی خاص برمی‌دارد، اما با استفاده از توسعه در معانی و تنقیح مناط می‌توان حکم آن را به خطری که منجر به بیماری صعب‌العلاج می‌شود، سرایت داد.

تنقیح مناط که از روش‌های تعلیل و تعمیم حکم به شمار می‌آید، یکی از شیوه‌های استنباط حکم است و به این معناست که: «در پرتو اجتهاد و نظر، علت حکم که از اوصاف غیر دخیلی است که در نص آمده، شناسایی و در نتیجه، حکم به تمامی مواردی که علت در آن‌ها وجود دارد، تعمیم داده می‌شود» (۲۵). علت حکم هم در مسأله مذکور ترس از به خطرآفتادن جان انسان و ضرورت حفظ نفس است، بنابراین با استفاده از تنقیح مناط حکم را به خطری که منجر به بیماری سختی که به طور معمول تحمل آن خارج از طاقت است و موجب مرگ می‌شود، سرایت می‌دهیم. بنابراین با توجه به خطرناک‌بودن کروناویروس و اینکه سلامتی و جان انسان‌ها را تهدید می‌کند به طور قطع یکی از عوامل اضطراب خواهد بود. در مورد بحث ما نیز اگر شخصی در اثر اضطرابی که این بیماری برای وی ایجاد کرده است، مجبور به دورکاری شود و در نتیجه عمل وی یا عدم حضورش در محل کار باعث ایجاد صدمه به فردی گردد، مسئولیت کیفری نخواهد داشت. به عنوان مثال فرد در ساعات کار، اما خارج از محل کار تحت تاثیر اضطراب ناشی از کار در نتیجه مشاجره و درگیری با همسایه خود به نحوی از انحا به وی آسیب وارد نماید. موضوع مهم اینکه اثبات این اضطراب به سادگی امکان‌پذیر نیست، زیرا شرایط چندگانه‌ای برای اضطراب به عنوان رافع مسئولیت کیفری بیان شده است: ۱- خطر شدید فعلی یا قریب‌الوقوع رخ دهد. نخستین شرطی که برای محقق‌شدن اضطراب کیفری باید وجود داشته باشد، این است که خطر شدیدی رخ داده باشد و یا در حال رخ‌دادن باشد. در حقیقت باید چنین گفت که وقتی شخص مضطرب محسوب می‌شود که دچار خطر شدید و غیر قابل تحملی شود. بنابراین در صورتی که خطر وقوع یافته جزئی باشد و یا در حد تحمل شخص باشد، مضطرب محسوب نمی‌شود؛ ۲- مضطرب خطر را از عمد ایجاد نکرده باشد: زمانی شخص می‌تواند ادعای اضطراب کرده و تقاضای معافیت از مجازات را بدهد که خود خطری که به موجب آن به دیگری ضرر وارد کرده است را ایجاد نکرده باشد، زیرا چنانچه شخصی خود خطر را ایجاد کرده باشد و به این طریق به دیگری ضرر

صورتی که شخص به موجب دورکاری اجباری ناشی از شیوع بیماری مرتکب جرمی در حیطه کاری خود شود، به دلیل مضطرب بودن وی مسئولیت کیفری ندارد.

البته برای توسل به اضطرار شش شرط الزامی است که عبارتند از: ۱- بروز خطر شدید، لذا هر خطری اضطرار محسوب نشده و مجوز ارتکاب جرم نمی‌باشد، بلکه خطر شدید ملاک اضطرار است که طبق یک ضابطه نوعی، یعنی بر مبنای انسان‌های متعارف آن خطر جزء خطرات شدید محسوب گردد؛ ۲- خطر فعلی و قریب‌الوقوع: خطر فعلی، یعنی خطری که در عالم خارج به طور عینی و ملموس واقع شده است، یعنی خطر فعلیت پیدا کرده است. خطر قریب‌الوقوع احتمال خطر همراه با قرائن متقن و معقول، لذا صرفاً احتمال خطر، مجوز اضطرار نمی‌باشد، مگر توأم با قرائن باشد؛ ۳- برای حفظ نفس یا مال خود یا دیگری باشد، لذا اضطرار حتی می‌تواند مجوز ارتکاب جرم برای حفظ جان یا مال دیگری باشد، یعنی اساساً خود فرد در شرایط اضطرار نبوده، بلکه دیگری در حالت اضطرار قرار داشته باشد؛ ۴- ضرورت: یعنی هیچ راهی غیر از ارتکاب جرم برای دفع خطر وجود نداشته باشد، بنابراین اگر راه دیگری وجود داشته، اما شخص در شرایط اضطراری بدون توسل به آن راه غیر مجرمانه ابتدا مرتکب جرم شده است، نمی‌تواند به اضطرار استناد کند، زیرا شرایط ضرورت رعایت نشده است؛ ۵- تناسب، یعنی بین رفتار ارتكابی با خطر موجود تناسب باشد، به طوری که عرف انجام چنین رفتاری را در آن شرایط خطر بپذیرد، یعنی عرفاً چنین خطری چنین رفتاری را ایجاب می‌کرده است؛ ۶- خطر را عمداً ایجاد نکرده باشد، زیرا اگر عمداً خطر را به وجود آورد، طبق قاعده اقدام نمی‌تواند به قاعده اضطرار استناد کند، اما باید به این نکته توجه نمود اگر فرد خطر را سهواً ایجاد کرده باشد، می‌تواند به اضطرار استناد نماید، مانند آنکه قصد ایجاد خطر را نداشته، اما در اثر سهل‌انگاری و بی‌دقتی خطر ایجاد شده باشد.

در این میان دو دسته از افراد هستند که حتی اگر تمام شرایط اضطرار وجود داشته باشد، باز هم نمی‌توانند به اضطرار استناد نمایند: اول، بر طبق وظیفه‌ای که عهده‌دار شده‌اند باید با خطر مقابله کنند؛ دوم، به موجب قانون دارای وظیفه قانونی مقابله

وارد کند، از مصادیق اضطرار محسوب نشده و نمی‌تواند به آن استناد کند؛ ۳- اقدام مضطر متناسب با خطر باشد: یکی دیگر از شرایطی که باید وجود داشته باشد تا شخص بتواند بر مبنای آن به اضطرار استناد کند، این است که عملی که فرد برای دفع ضرر انجام می‌دهد با خطر تناسب داشته باشد. این شرط به این معناست که با وجود آنکه اضطرار از عوامل معافیت‌کننده مسئولیت کیفری است، ولی شخص در این زمینه آزادی ندارد و نمی‌تواند بر این مبنای هر جرمی که خواست مرتکب شود و اقدامی که مضطر انجام می‌دهد باید با خطر در تناسب باشد؛ ۴- اقدام مضطر برای دفع خطر ضروری باشد: چهارمین شرطی که برای مضطر شدن شخص باید وجود داشته باشد، این است که عملی که مضطر انجام می‌دهد باید لازم و ضروری باشد، یعنی در صورتی که خطر واقع شود، ولی ضروری برای انجام جرم از سوی مضطر نباشد، ولی او عمل را انجام دهد، مضطر به حساب نمی‌آید؛ ۵- مضطر به موجب وظیفه یا قانون مکلف به مقابله با خطر نباشد: آخرین شرطی که لازم است برای مضطر شدن شخص وجود داشته باشد، این است که فرد وظیفه یا تکلیفی بر حسب قانون برای مقابله با خطر نداشته باشد، زیرا در غیر این صورت نمی‌تواند ادعای اضطرار کند. اثبات اضطرار باعث نفی مسئولیت مدنی نمی‌گردد و در نتیجه اگر خسارتی به شخصی وارد شود، باید توسط شخص خاطی جبران شود.

نتیجه‌گیری

تحقق مسئولیت کیفری منوط به وجود شرایطی، از جمله اهلیت جزایی مرتکب جرم است. اهلیت جزایی شامل بلوغ، عقل، قصد و اختیار است. اضطرار یکی از عوامل محل اختیار است و در نتیجه شخص مضطر، مسئولیت کیفری ندارد. نتایج نشان داد که شیوع گسترده بیماری کرونا و صعب‌العلاج و در برخی موارد کشنده بودن آن باعث ایجاد اضطرار در فرد می‌گردد. همچنین در زمان شیوع گسترده این بیماری و لزوم فاصله‌گذاری اجتماعی جهت جلوگیری از گسترش آن، دورکاری کارمندان و سایر اقشار ضروری است. بنابراین در

با خطر باشند. این دو دسته نمی‌توانند به استناد اضطرار از انجام وظیفه خود امتناع نمایند. در اضطرار، اگرچه جزء موانع نوعی است، اما مسئولیت مدنی، یعنی ضمان مالی به قوت خود باقی می‌باشد. بنابراین فرد مضطر، اگرچه مجازات نمی‌شود، اما باید خسارات مالی را جبران کند و دیه را بپردازد. در صورتی که موجب ایجاد خسارت به شخصی گردد، باید توسط خاطی این خسارت جبران شود و در نتیجه اضطرار حاصله باعث نفی مسئولیت مدنی نمی‌گردد. برخی از قواعد فقهی و عقلی مانند اضطرار، لاضرر، تقدیم اهم بر مهم، نفی عسر و حرج، بنای عقلا و اصل عقلی دفع ضرر محتمل، ضامن‌نبودن چنین شخصی را تأیید می‌نماید.

مشارکت نویسندگان

سیداحمد میرخلیلی: جمع‌آوری مطالب و تدوین مقاله.
عباس کلانتری خلیل‌آباد: ارائه ایده و موضوع، معرفی منابع.
نرگس غفوری بنادکوکي: ویرایش مقاله.
نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

تضاد منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

تأمین مالی

نویسندگان اظهار می‌نمایند که هیچ‌گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

References

1. Simai Sarraf H. Corona legal and jurisprudential norms (the foundations of the legitimacy of norms and norm makers). *Legal Research Quarterly* (special issue on Law and Corona). 2019; 23(90): 163-180. [Persian]
2. Fathian M, Jahani AR. Investigation of obstacles affecting the implementation of teleworking in the country. *Bi-monthly Scientific-Research Journal Daneshvar Behavat*. 2013; 15(50): 17-30. [Persian]
3. A group of professors of the Universities of Medical Sciences of Iran. *The mutated coronavirus and the emerging disease caused by it*. 1st ed. Tehran: Taimurzadeh Publishing; 2019. p.27-65. [Persian]
4. Mansour J. *The new law of Islamic punishment*. 1st ed. Tehran: Didavar; 2013. p.83-368. [Persian]
5. Kashef al-Ghita MH. *Tahrir the Magazine*. 1st ed. Najaf: Al-Maktab al-Razwiyyah; 2015. Vol.1 p.25. [Arabic]
6. Mohaghegh Damad SM. *Qhovahid fegghi*. 12th ed. Tehran: Islamic Sciences Publishing Center; 1985. p.79-137. [Persian]
7. Ashtiani MMH. *Al-Qasas al-Fiqhiyyah*. 1st ed. Qom: Publications of Ayatollah Murashi Najafi Library; 1982. Vol.2 p.222. [Arabic]
8. Roustae MA. Comparative comparison of principle of harm and rule of harm in the justification of criminal intervention. *Comparative Law Research Journal*. 2014; 19(2): 51-73. [Persian]
9. Mousavi Bojunordi SH. *Qhovahid fegghi*. 1st ed. Qom: Al-Hadi Publishing; 1998. Vol.1 p.215-216. [Arabic]
10. Hosseini Shirazi SM. *Feghh agham fegghi*. 1st ed. Beirut: Imam Reza Institute (peace be upon him); 1992. p.147-223. [Arabic]
11. Hosseini Rouhani SP. *Fiqh al-Sadiq*. 3rd ed. Qom: Dar al-Katab - School of Imam Sadiq (AS); 1991. Vol.25 p.14. [Arabic]
12. Muzaffar MR. *Osol al-Fiqh*. 6th ed. Qom: School of Islamic Studies; 1994. Vol.2 p.153. [Persian]
13. Velaee A. *Descriptive Dictionary of Usul terms*. 1st ed. Tehran: Ney Publishing; 1995. Vol.1 p.241. [Persian]
14. Sadr MB. *katab falsafa ma*. 1st ed. Qom: Dar al-Sadr; 2008. Vol.1 p.142. [Arabic]
15. Maleki Esfahani M. *Dictionary of principles of principles*. 1st ed. Qom: Alame Publications; 2001. p.193. [Persian]
16. EbneManzoor MBM. *Lasan Arabic*. 3rd ed. Beirut: Dar al-Fakr and Darahiya al-Tratah al-Arabi; 1993. Vol.4 p.482-483. [Arabic]
17. Qoryshi SA. *Qur'an dictionary*. 6th ed. Tehran: Darul Kitab al-Islamiya; 2000. Vol.4 p.177-178. [Persian]
18. Mohaghegh Heli JBH. *Sharaue al-Islam*. 4th ed. Tehran: University of Tehran Press; 2000. Vol.4 p.162. [Arabic]
19. Ardabili MA. *Zebda al-Bayan fala ahkam Qur'an*. 3rd ed. Tehran: Al-Mortazawiyya School for Revival of al-Jaafari's Works; 1989. p.636. [Arabic]
20. Goldouzian A. *General criminal law*. 6th ed. Tehran: Jihad University; 1994. Vol.2 p.191. [Persian]
21. Emami M. *Emergency for crimes in jurisprudence and law*. *Journal of New Exploration in Islamic Jurisprudence*. 2014; 21(1): 4-25. [Persian]
22. Sharif Kashani MH. *Tashel al-Masalek al-Madarek phehrous fa ghavahid al-Fegghi*. 1st ed. Qom: Al-Mattaba al-Alamiya; 1983. p.282. [Arabic]
23. Saeidi Y. *Effect of coercion in negation of criminal responsibility in Iranian and French law*. Master's thesis. Tehran: Imam Sadiq University (AS); 2005. p.97. [Persian]
24. Khomeini SR. *Tahrir al-Wasila*. 21st ed. Qom: Islamic Publication Office affiliated with Qom Seminary Teachers Society; 2004. Vol.3 p.299. [Persian]
25. Hashemi Shahroudi S M. *Jurisprudence culture according to the religion of Ahl al-Bayt (peace be upon them)*. Qom: Islamic Jurisprudence Encyclopedia Institute on the Religion of Ahl al-Bayt (peace be upon them); 2005. Vol.2 p.466. [Persian]